

Інна Юріївна ГРИШОВА

доктор економічних наук,
професор кафедри маркетингу та управління бізнесом,
Уманський державний педагогічний університет
E-mail: Gryshov55@te.net.ua

Валерій Михайлович БОНДАРЕНКО

доктор економічних наук,
завідувач кафедри маркетингу та реклами,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київський національний торговельно-економічний університет

Віталій Юрійович ЄЛІНЄВСЬКИЙ

здобувач,
Уманський державний педагогічний університет
E-mail: 2606147@te.net.ua

**ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО РИНКУ ЯК
ЧИННИК ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ**

Гришова, І. Ю. Інституційне забезпечення аграрного ринку як чинник продовольчої безпеки [Текст] / Інна Юріївна Гришова, Валерій Михайлович Бондаренко, Віталій Юрійович Єлінівський // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. – Том 19. – № 3. – С. 5-11. – ISSN 1993-0259.

Анотація

В статті розглянуто елементи інституційного забезпечення, які впливають на продовольчу безпеку. Сформовано методологічні основи впливу інституційного забезпечення аграрного ринку на стан продовольчої безпеки країни. Встановлено, що інститути та інституції формують передумови та створюють механізми регулювання соціально-економічних процесів ринкової поведінки, доходів, витрат, цін. Для позитивного впливу інституційного середовища аграрного ринку на продовольчу безпеку держава повинна формувати та підтримувати політику інтегрованого підходу до виробництва аграрної продукції, її переробки і реалізації, стимулювати ці процеси.

Ключові слова: продовольча безпека; аграрний ринок; індикатор; сільське господарство; аграрний сектор.

Inna Yuriivna HRYSHOVA

Doctor of Sciences (Economics),
Professor,
Department of Marketing and Business Management,
Uman State Pedagogical University
E-mail: Gryshov55@te.net.ua

Valeryi Mykhailovych BONDARENKO

Doctor of Sciences (Economics),
Head,
Department of Marketing and Advertising,
Vinnytsia Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

Vitalii Yuriiovych YELINIEVSKYI

PhD Student,
Uman State Pedagogical University
E-mail: 2606147@te.net.ua

**INSTITUTIONAL SUPPORT OF AGRICULTURAL MARKET AS THE FACTOR OF
FOOD SECURITY****Abstract**

In the article the institutional support elements that affect food security are considered. Methodological basis of support of institutional influence of agricultural market on the state of food security are formed. It has been established that institutions form the background and create mechanisms for regulation of social and economic processes of market behavior, income, costs, prices. In order to have a positive impact of the institutional environment of the agricultural market on food security the state should form and support the policy of integrated approach to agricultural production, its processing and marketing. It should also stimulate these processes.

Keywords: food security; agricultural market; indicator; agriculture; agricultural sector.

JEL classification: F10, F13, F14

Вступ

Гене́за нової інституціональної теорії суттєвим чином змінює погляди на розуміння ролі інституційного середовища у формуванні та підвищенні продовольчої безпеки країни. У цьому розумінні неможливо обійтися без формалізації впливу інституційного середовища, без вимірювання величини та напрямку цього впливу. Оцінка впливу інституційного середовища на продовольчу безпеку є складною процедурою з двох причин. По-перше, це складність оцінки параметрів самого інституційного середовища. По-друге, сучасний стан теорії та практики оцінювання продовольчої безпеки характеризується відсутністю універсальності розуміння результатів оцінювання. Існує безліч зарубіжних методик, але результати оцінювання мають ситуаційний сенс і можуть бути використані лише в межах тих операційних систем, що брали участь в оцінюванні. Серед основних елементів інституційного середовища соціально-економічного розвитку аграрного ринку, що впливають на продовольчу безпеку держави є: держава, власність (на землю та засоби виробництва), праця, конкуренція, інфраструктура, ціна. Вони стимулюють виробництво, підвищують інвестиційну привабливість сільськогосподарської галузі, ведуть до поліпшення фінансового стану товаровиробників та поліпшення доступності, якості і безпечності продукції харчування. Методологія дослідження впливу інституційного середовища аграрного ринку на продовольчу безпеку має формуватися через виявлення зв'язків між інституціями та продовольчою безпекою, що характеризується ступенем впливу елементів інституційного середовища на продовольчу безпеку держави.

Питання, пов'язані з формуванням і розвитком аграрного ринку та його інститутів, розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними економістами. Теоретичним основам та вдосконаленню категоріально-понятійного апарату аграрного ринку присвячено праці багатьох вітчизняних науковців: В. Андрійчука, П. Гайдуцького, Ю. Коваленка, О. Мороза, П. Саблука та ін.

Проблеми аграрного ринку через призму теорії інституціоналізму, інституцій та інститутів у свої роботах у різні часи досліджували такі вчені, як В. Геєць, А. Гриценко, А. Даниленко, Е. Елгар, Р. Коуз, К. Кривенко, Ю. Лопатинський, Д. Норт, А. Самійленко, В. Тарасович, М. Хмелевський, А. Чухно, О. Шпикуляк, О. Яременко та інші.

Проблеми продовольчої безпеки розглянуті у наукових працях Гришової І. Ю., Дерій Ж. В., Красноручького О. А., Крюкової І. О., Лагодієнка В. В., Лупенка Ю. О., Митяй О. В., Сафонова В. В., Хоми І. Б., Шабатури Т. С., Шкарлета С. М. та інш.[1-8; 11].

Однак аналіз досліджуваної категорії підводить до висновку, що не всі аспекти інституціонального розвитку аграрного ринку розглянуті.

Мета статті

Мета статті – сформулювати методологічні основи впливу інституційного забезпечення аграрного ринку на стан продовольчої безпеки країни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Аграрний ринок потребує формування інституцій і механізмів, які забезпечать урегульованість процесів, відносин між економічними агентами. Інституційне середовище повинне сприяти розвитку ефективного аграрно-продовольчого ринку, в контексті розбудови політики регулювання повинне передбачати обмеження адміністрування ринків винятково ситуаціями, які загрожують продовольчій безпеці країни; врахування інтересів споживачів і виробників в однаковому обсязі тощо [3, с. 157].

Розглянемо, які саме елементи інституційного забезпечення впливають на продовольчу безпеку у вигляді індикаторів (рис. 1):

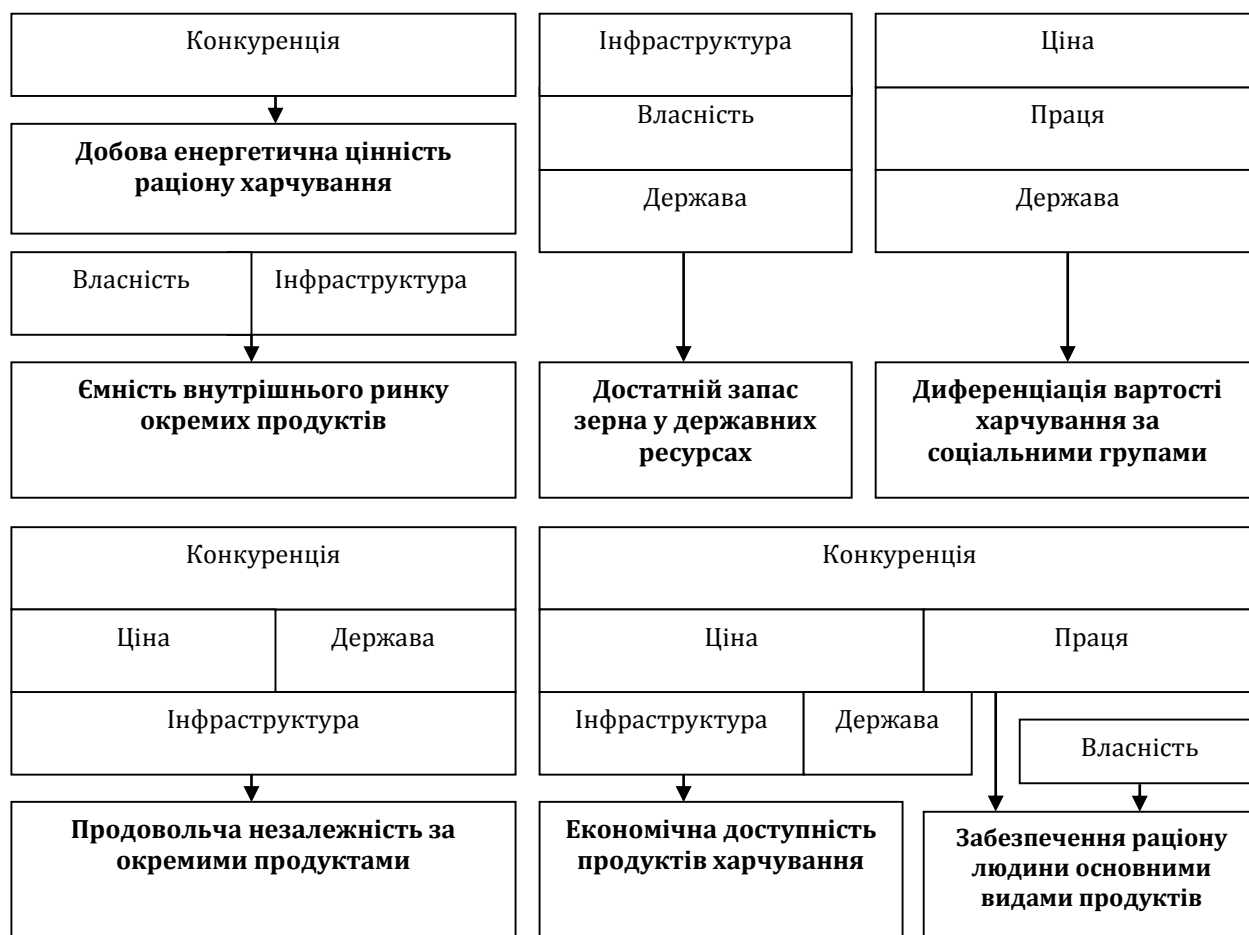

Рис. 1. Взаємозв'язок елементів інституційного середовища та індикаторів продовольчої безпеки

- Власність на землю та засоби виробництва впливає на значний спектр умов, що формують підвалини продовольчої безпеки, починаючи з того, на яких за розмірами територіях ведеться господарська діяльність, і закінчуючи рівнем матеріально-технічного оснащення.

Зокрема, сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться на 70 % території, тоді як у Росії – на 12 %, у США – на 53 % [2]. Серед країн світу за цим показником Україна поступається тільки Канаді (1,43 га) та Росії (0,85 га) ріллі на одну особу [5]. При цьому основний фонд орних земель в Україні формують чорноземи (62 %), що свідчить про високий потенціал, який має наша країна у виробництві сільськогосподарської продукції, який без сумніву є головною основою зростання національного доходу і забезпечення продовольчої безпеки населення.

Сільськогосподарський сектор забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни, формує 10% її валового внутрішнього продукту [5]. Зазначене підтверджує те, що цей елемент впливає на всі офіційні показники, крім добової енергетичної цінності раціону харчування людини, економічної доступності продуктів харчування, диференціації вартості харчування за соціальними групами та продовольчої незалежності за окремими продуктами.

- Інфраструктура, покликана забезпечувати доступ товаровиробників до покупців через мережу ринків, доріг, тощо. Її поганий рівень розвитку призводить до обмеженості доступу до ринків реалізації продукції, інформації та ін. Що безпосередньо має відобразитися на всіх показниках продовольчої безпеки, крім показника добової енергетичної цінності раціону харчування людини і диференціації вартості харчування за соціальними групами;

- Елемент конкуренції відображається як через рівень якості та екологічну безпечність товару, так і його доступність. Населення України забезпечується продуктами харчування вітчизняного виробництва тільки на 50 %. Великі адміністративно-промислові центри на 70-80 % залежні від зовнішнього постачання. Водночас імпортована продукція, як і продукція вітчизняного виробництва, також не завжди відповідає якісним та екологічно чистим параметрам. Продукція часто містить консерванти і добавки, заборонені до вживання в країнах-виробниках [3].

Держава повинна запроваджувати і наполегливо використовувати механізм економічного забезпечення якості продукції за принципом «висока ціна за високу якість» для гарантування належної якості товарів на рівні виробників, переробних підприємств і кінцевих споживачів. Споживачі мають знати основні параметри якості харчової продукції, а для цього вони повинні одержувати потрібну інформацію та захист своїх прав.

У цьому контексті великої ваги набуває соціальна відповідальність бізнесу в аграрному виробництві, на що неодноразово вказують вчені-аграрники [7-9]. Так Митяй О. В. наголошує, що ще не вироблений прийнятний баланс в трикутнику «влада-бізнес-суспільство» між внутрішньою складовою соціальною відповідальністю (ділова практика відносно власного персоналу) і зовнішньою (добродійність, екологія, забезпечення якості продукції аграрної сфери, розвиток місцевого співтовариства тощо) Відомо, що соціальна відповідальність є особливою формою політичної відповідальності, специфічної і маловивченої. Тим часом, моральні норми стали регулювати суспільні стосунки ще задовго до виникнення держави і права. Соціальна відповідальність аграрного бізнесу органічно пов'язана з реалізацією політичної відповідальності в державному управлінні. І це закономірно, оскільки принципи політичного керівника мають, як правило, етичну основу і не повинні збігатися з принципами бізнесу «дикого капіталізму». Закони багатьох країн світу містять низку суспільно важливих морально-політичних і цивільних зобов'язань, яких повинні дотримуватись держслужбовці впродовж усього терміну своїх повноважень.

У нашій державі вже існують закони і нормативні документи, які передбачають обов'язкове маркування продукції із зазначенням терміну придатності та способу вживання продукції. Посилилися вимоги і до годівлі худоби та птиці, технології вирощування сільськогосподарських рослин тощо, активізація цього процесу була визначена як одна з пріоритетних умов підписання угоди про асоціацію з ЄС. Зазначений елемент як частина обов'язкових процесів функціонування і конкуренції продовольчого ринку чинить вплив на такі показники: добова енергетична цінність раціону харчування людини, забезпеченість раціону людини основними видами продуктів, економічна доступність продуктів харчування, продовольча незалежність за окремими продуктами.

Перед Україною постали безпрецедентні завдання щодо забезпечення соціально-економічного стрибка, який можливо здійснити лише за умов докорінного покращення якості продукції. За міру якості продукції слугуватиме ступінь задоволеності споживача, який визначається співвідношенням вартості виробництва продукту до його споживчої вартості:

$$M_{я} = \frac{B_n}{B_c} \cdot K_{я} \quad (1),$$

де $M_{я}$ – міра якості продукту;

B_n – вартість виробництва продукту, грн;

B_c – споживча вартість, грн;

K_n – коефіцієнт якості, який дорівнює 1,1 для усунення допущених похибок і неточностей [6].

- Елемент праці, що безпосередньо впливає на доходи населення. Загальний рівень продовольчого споживання в Україні залишається низьким, а частка сімейних бюджетних витрат на придбання продуктів харчування висока і перевищує 60 %, тоді як у країнах ЄС вона становить – 15-25 % [4]. На нашу думку, одним з першочергових заходів для досягнення стабілізації продовольчої безпеки повинно стати зупинення подальшого зниження реальних доходів населення, підняття купівельної спроможності. Це буде поштовхом для розвитку виробництва, активізації економічного життя. Стратегія стабільного економічного розвитку повинна забезпечувати планомірний відтворювальний процес аграрного виробництва та його ринку, збереження і захист довкілля, ресурсного потенціалу, підвищення життєвого рівня населення. Необхідно радикально змінити не тільки критерії і методи, а й підходи до управління та організації виробництва. З викладеного можна зробити висновок про вплив зазначеного елемента на: забезпечення раціону людини основними видами продуктів, економічну доступність продуктів харчування, диференціацію вартості харчування за соціальними групами.

- Елемент держави або державного регулювання, що впливає на інституційну підтримку аграрного ринку. Якщо розглядати досвід державного регулювання аграрного сектору економіки США, Канади і країн Європейського Економічного Співтовариства, то необхідно навести заходи ринкового спрямування та ті, що спрямовані на структурні зрушення.

Найпоширенішими методами державного регулювання продовольчого ринку в розвинутих країнах є такі:

- створення буферних запасів;
- закупівля з метою підтримки цін на сільськогосподарську продукцію;
- субсидування експорту;
- обмеження імпорту продовольства;
- компенсаційні платежі.

Сільське господарство провідних країн світу сформувалося й існує в умовах масованої державної підтримки, що є обов'язковою умовою існування сучасного світового сільського господарства й продовольчого ринку. Найбільша державна підтримка сільського господарства на 1 га спостерігається в Японії (9,8 тис. дол./га), Південній Кореї (6,4 тис. дол./га), Швейцарії (3,4 тис. дол./га), найменша – в Австралії та Новій Зеландії (3 дол./га) [1].

Крім того, у розвинутих країнах передбачено державні субсидії, у % до вартості сільськогосподарської продукції. Так найбільший цей показник зафіксовано у Швейцарії – 82 %, Норвегії – 75 % та Ісландії – 73 %. У Японії цей показник становив 74 %, а в США – 23 %. До країн з найменшим рівнем субсидювання сільськогосподарської продукції належить Австралія (10 %) і Нова Зеландія (3 %) [2].

Основними заходами державного регулювання аграрних ринків у Японії є державні ціни, зовнішньоторговельне регулювання, а також структурні програми.

Наприклад, на рис, пшеницю і ячмінь держава встановлює тверді закупівельні ціни, а цінове регулювання перебуває у тісному взаємозв'язку із зовнішньоторговельним регулюванням. Так у Японії проводиться політика обмеження на ввіз продовольства за тими продуктами, за якими імпорт може конкурувати із внутрішнім виробництвом, встановлюються високі імпорتنі бар'єри. Наприклад, практично заборонено імпорт рису. І це не зважаючи на те, що держава купує й продає його на внутрішньому ринку за цінами, що перевищують світові у декілька разів [2].

В інших країнах застосовуються відмінні форми державного регулювання ринку. В Угорщині держава гарантує виробникові прийнятні ціни на пшеницю, що використовується на виробництво борошна. У Румунії в склад мінімальної ціни за пшеницю внесено гарантований бонус. В Узбекистані, відповідно до програми щодо самозабезпечення зерном з метою подвоєння його виробництва, держава збільшила закупівельні ціни на пшеницю, жито і ячмінь до 300 % від рівня ринкових цін.

У країнах Північної Африки, які часто потерпають від посух, держава оперативно реагує підвищенням мінімальної ціни насамперед на продовольчу пшеницю для запобігання збиткам фермерів. В Індії діють не тільки програми підвищення мінімальної ціни підтримки на пшеницю, рис, сорго, кукурудзу і ячмінь, але й програма підтримки експорту пшениці через значні субсидії, які роблять її значно дешевшою на зовнішньому ринку. У Таїланді для збільшення виробництва рису держава реалізує програму продажу фермерам насіння гібридів рису за ціною майже в 10 разів меншою, ніж їхня комерційна вартість [2].

Все вищесказане підтверджує значний вплив елемента державного регулювання на достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічну доступність продуктів харчування, диференціацію вартості харчування за соціальними групами, продовольчу незалежність за окремими продуктами. У ринкових умовах державна політика спрямовується насамперед на технологічний розвиток та зростання конкурентоспроможності економіки.

- Елемент ціни. Інституційне середовище аграрного ринку повинно гарантувати продовольчу безпеку країни, однаковий розмір прибутку на одиницю витрат на витрачені кошти і ресурси кожного з виробників. Сучасний стан розвитку АПК України вкрай розбалансований, і проблема продовольчого забезпечення населення загострюється. Сільське господарство як головний продуцент сировини опинилося в лещатах економічно необґрунтованих цін на продукцію. Ця політика цін призводить до згорання виробництва продукції. Структура аграрного сектору обумовила проблему сировинного забезпечення переробки. Постає питання про фізичну і економічну доступність продовольства власного виробництва, яке за ціною конкурентоспроможністю значно поступається імпорту. Тому держава повинна визначитися у відродженні власного виробництва в потрібних обсягах, або ж вирішувати продовольчу проблему за рахунок імпорту. Тому інтенсивне нарощування агропромислового виробництва слід розглядати як загальнонаціональне першочергове завдання [8].

Агропромислове виробництво, його можливості знаходяться у прямій залежності від взаємодії його складових аграрної, переробної і торгової галузей. Всі складові взаємозв'язані та доповнюють одна одну. Їм повинна сприяти взаємовигідна мотивація, яка відповідає вимогам ринкової економіки, традиційному принципу взаємовідносин.

Виробники сільськогосподарської продукції діють відокремлено, в результаті в інституційному середовищі переробна промисловість посідає монопольне становище.

Уряд України затвердив порядок формування цін на продовольчі товари, для яких запроваджено державне регулювання [9]. Визначена виробником ціна повинна складатися із планової собівартості, плюс планові адміністративні витрати зі збуту, плюс сума прибутку. Зазначена інформація підтверджує гіпотезу про вплив елемента ціни на забезпечення раціону людини основними видами продуктів, економічну доступність продуктів харчування, диференціацію вартості харчування за соціальними групами, продовольчу незалежність за окремими продуктами.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Встановлено, що інститути та інституції формують передумови та створюють механізми регулювання соціально-економічних процесів ринкової поведінки, доходів, витрат, цін тощо. Аналіз інституційної економіки дав нам змогу сформулювати власні визначення інституту та інституції. Отже, для позитивного впливу інституційного середовища аграрного ринку на продовольчу безпеку держава повинна формувати та підтримувати політику інтегрованого підходу до виробництва аграрної продукції, її переробки і реалізації, стимулювати ці процеси, бо інакше не вдасться зберегти продовольчу незалежність, підтримати розвиток виробництва.

Список літератури

1. Мороз, О. Теоретико-методологічні аспекти сучасної парадигми регулювання аграрного ринку [Текст] / О. Мороз // Вісник Вінницького політехнічного інституту – 2014. – № 5.
2. Формування та розвиток підприємств агропромислового виробництва: посіб. у питаннях і відповідях [Текст] / за ред. П. Т. Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 2014. – 362 с.
3. Шпикуляк, О. Інституції аграрного ринку [Текст] : монографія / О. Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 480 с.
4. Kryukova, I. A. The modern state of the food safety of Ukraine [Text] / I. A. Kryukova, Yu. V. Tanasiychuk. – Intuition framework of the economy functioning in conditions of transformation: Collection of scientific articles. – Vol.1. – Deutschland, 2014. - P. 40-43.
5. Крюкова, И. А. Продовольственная безопасность Украины и проблемы ее обеспечения [Текст] / И. А. Крюкова, Н. Н. Бурдейная // Материалы международной научно-практической конференции «Теоретические и практические инновации в науке». (28.04.2012-30.04.2012). Часть 3. - Гданьск, 2012. – С. 141-146.
6. Gryshova, I. Ukraine's positions in international ratings evaluation as a factor of its competitiveness [Текст] / I. Gryshova, I. Kryukova, O. Mityay // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 5-6. – С. 24-27.
7. Гришова, І. Ю. Соціальна відповідальність бізнесу як чинник соціально-економічного розвитку [Текст] / І. Ю. Гришова, Л. Є. Лебідь // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. – № 3.
8. Митяй, О. В. Социальная ответственность бизнеса как направление улучшения социального развития агропромышленных предприятий [Текст] / О. В. Митяй // Социальная ответственность бизнеса: международная научно-практическая конференция (Тольятти, 10-11 декабря 2014 года): сборник научных трудов / Отв. ред. Ю. А. Анисимова. – Тольятти: Изд-во ТГУ. – 2014. – С. 46-56.

-
9. Митяй, О. В. Структуризація дослідження проблеми продовольчої безпеки агропромислових підприємств [Текст] / О. В. Митяй // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 1. – Том 2. Економічні науки. – Полтава. – 2014. – С. 174-183.
 10. Мутуай, О. Food security: macro-and microeconomic aspects [Текст] / О. V. Мутуай // Economy and finances. – Germany. Vol. 1 – VerlagSWGimex GmbH, Nürnberg, Deutschland. : 2014.-P. 256-258.
 11. Язлюк, Б. О. Формування та реалізація інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємств / Б. О. Язлюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: економіка. – № 20. – 2006. – С. 149-152.

References

1. Moroz, O. (2014). *Teoretyko-metodolohichni aspekty suchasnoi paradyhmy rehulivannia ahrarnoho rynku. Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, 5.
2. Sabluka, P. T. (2014). *Formuvannia ta rozvytok pidpriemstv ahropromyslovoho vyrobnytstva*. Kyiv: IAE UAAN.
3. Shpykuliak, O. (2013). *Instytutsii ahrarnoho rynku*. Kyiv: NNTs IAE.
4. Kryukova, I. A. & Tanasiychuk Yu. V. (2014). *The modern state of the food safety of Ukraine. Intuitional framework of the economy functioning in conditions of transformation: Collection of scientific articles*, 1, 40-43.
5. Krjukova, I. A. & Burdejnaja, N. N. (2012). *Prodovol'stvennaja bezopasnost' Ukrainy i problemy ee obespechenija. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Teoreticheskie i prakticheskie innovacii v nauke»*. (28.04.2012-30.04.2012). Gdan'sk, 141-146.
6. Gryshova, I. Kryukova, I., Mityay, O. (2015). *Ukraines positions in international ratings evaluation as a factor of its competitiveness. Ekonomichnyi chasopys-XXI*, 5-6, 24-27.
7. Hryshova, I. Yu. & Lebid, L. Ye. (2015). *Sotsialna vidpovidalnist biznesu yak chynnyk sotsialno-ekonomichnoho rozvytku. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 3.
8. Mitjaj, O. V. (2014). *Social'naja otvetstvennost' biznesa kak napravlenie uluchshenija social'nogo razvitija agropromyshlennyh predpriyatij. Social'naja otvetstvennost' biznesa: mezhdunarodnaja nauchno-prakticheskaja konferencija (Tol'jatti, 10-11 dekabnja 2014 goda)*. Tol'jatti: Izd-vo TGU. 46-56.
9. Mytai, O. V. (2014). *Strukturyzatsiia doslidzhennia problemy prodovolchoi bezpeky ahropromyslovykh pidpriemstv. Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, 1(2), 174-183.
10. Мутуай, О. (2014). *Food security: macro-and microeconomic aspects. Economy and finances, VerlagSWGimex GmbH, Nürnberg, Deutschland*, 256-258.
11. Yazliuk, B. O. (2006). *Formuvannia ta realizatsiia investytsiino-innovatsiinoho potentsialu pidpriemstv. Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: ekonomika*, 20, 149-152.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2015 р.